

Светлана Герегова
(Черновці)

„АКТЕР НОМЕР ОДИН” УКРАЇНСЬКОГО
ПОЕТИЧЕСЬКОГО КИНО
(К 70-ЛЕТНЮ ДНЯ РОЖДЕННЯ)

В статті йде про життя актера, кинорежисера та сценариста Івана Васильовича Миколайчука, 70-літній день народження якого відзначили в юні цього року всі українські громадяни. Це стало символом „актера номер один” українського поетичного кіно, яке змінило в середині 60-х років ХХ ст. крутий поворот від офіційної ідеології до народної культурної традиції.

Ключові слова: національна культура, кинорежисерство, „поетичне кіно”, актор, кинорежисер, сценарій, тоталітарне суспільство, народні традиції, націоналізм.

Svitlana Geregova
(Chernivtsi)

„ACTOR NUMBER ONE” OF THE UKRAINIAN
POETIC CINEMA (DEDICATED TO 70th
ANNIVERSARY OF IVAN MYKOLAICHUK)

The article deals with the life and activities of our countryman Ivan Mykolaichuk – an actor, film-director and screenwriter, whose 70th anniversary was widely observed by the Ukrainian society. Ivan Mykolaichuk is believed to be a symbol for an entire generation of Ukrainians, „Actor Number One” of the Ukrainian Poetic Cinema, dramatically being changed from official ideology to a folk cultural tradition.

Key terms: national culture, cinema art, Poetic Cinema, actor, film-director, scenario, totalitarian society, folk traditions, nationalism.

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ДОПОМІЖНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94 (477): 94 (478)

Ігор Возний
(Чернівці)

ЗАЛІЗОРІБНЕ РЕМЕСЛО ТА ВИРОБИ З ЧОРНОГО МЕТАЛУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІДКРИТИХ ПОСЕЛЕНЬ X – XIV ст. НА ТЕРИТОРІЇ МІЖ ВЕРХНІМ СІРЕТОМ ТА СЕРЕДНІМ ДНІСТРОМ

У статті досліджується розвиток залізоробного ремесла на сільських поселеннях X – XIV ст., зокрема конструкції залізоплавильних горнів типу „вовчі ями”. Описується номенклатура залізних виробів, виявлених на сільських пам’ятках краю, пов’язаних з різними галузями матеріальної культури: побутові предмети (ножі, личини від дверних замків, дужки до дерев’яних відер), знахідки озброєння і спорядження коней (вістря стріл, арбалетні болти, наконечники списів, вістря сулиці, сокира).

Ключові слова: „вовча яма”, лімоніт, криця, долото, ніж, коваль, наконечник стріли, сокира, арбалетні болти.

Дослідження теренів Північної Буковини дає можливість реконструювати давню картину економічного життя його населення. Правда, про розвиток різних галузей ремісничого виробництва частіше доводиться судити за знахідками готових виробів, ніж за виявленими майстернями. Це в значній мірі ускладнює вивчення процесу розвитку ремесла. Місцеве виготовлення тих чи інших предметів не завжди може бути доведено. За всі роки розкопок на Буковині тут виявлено більш чи менш значні скупчення сировини, напівфабрикатів та інструментів, які дозволяють розглядати їх як комплекс ремісничої майстерні.

Залізодобувне та залізоробне ремесло. Серед членів родового колективу раніше інших відокремились *металурги*, які могли обробляти болотяну руду, широко розповсюджену в Східній Європі, і завжди супутню лісу. Південний кордон її поширення співпадає з південним кордоном лісостепу¹. Тут вона зберігала своє промислове значення аж до XVIII ст.² Болотна (озерна, дернова, лугова) руда (лімоніт) – бурий залізняк органічного походження, залізні відкладення на корінні болотяних рослин, які містять від 18 до 40% заліза. За своїми технологічними якостями болотяна руда була найбільш придатною сировиною для примітивної металургії, оскільки вона належала до легко відновлюваних порід, залягала на незначній глибині і тому була досить зручною для добування. Виплавлення заліза з руди починається при температурі всього 400⁰, а

при 700⁰-800⁰ утворюється тістоподібне залізо³. Це важливо для виробництва заліза сиродутним способом. Суть його полягала у відновленні оксидів заліза. В горні завантажували шарами подрібнену руду і деревне вугілля, підпалювали і через сопла нагнітали повітря. У результаті горіння утворений окис вуглецю (CO), піднімаючись вгору, нагрівав руду та вугілля і вступає з ними у хімічну реакцію $Fe_2O_3 + 3CO \rightarrow 2Fe + 3CO_2$. При цьому окис заліза відновлювався до металеві маси, а порода руди ошлаковувалася і відокремлювалася від металу⁴.

На багатьох пам’ятках межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра виявлені залишки, пов’язані зі збагаченням руди й виплавою заліза. Вони виступають на зораному полі у вигляді скупчень шлаків, фрагментів криці. Шлаки відомі на селищах X ст. Кулішівці (ур. Леонтієве), Кіцмані (ур. Верхній Кут), XII – першої половини XIII ст. – Шишківці (ур. Клин), Непоротове (ур. Галиця, Труфанова Криниця), Валява (ур. Шкароба), Іванківці (ур. Бавки), Чорнівка (ур. Пуста Чорнівка), Малий Кучурів (ур. Осередок), Горохівці (ур. Коропово), Погорілівка (ур. Борцівка) (фото 1, 1), Репуженці, Владична (ур. Дворище). Залізоробне ремесло відродилося на досліджуваній території після монголо-татарської навали. Залишки шлаків і виробничих печей відомі на території поселень XIV – XV ст. Керстенці (ур. Селисько), Михайлівка, Карапчів (ур. Городок), Ожеве (фото 1, 2), Дубівці тощо⁵. Причому значна кількість шлаків та криці може свідчити, що окремі поселення були досить значними залізоробними центрами. Серед них можна відзначити Клішківці (ур. Галич), Ожеве, Чорнівка (ур. Пуста Чорнівка). Так, на останньому поселенні знайдено значну кількість залізних шлаків, які свідчать про наявність там колись ремісників, що обслуговували населення всього гнізда-общини. Тому можна стверджувати, що це поселення було господарсько-виробничою частиною феодального замку. Добування руди і виробництво заліза, за свідченнями писемних джерел, залишалося переважно сільським промислом. У його організації обшині належало провідне місце. Продукція металургії поступала до споживачів як безпосередньо від виробників, так і через феодалів-вотчинників, які відчужували частину кричного заліза від залежних селян⁶. Свого часу Б. О. Рибаків вказував, що сільські ковали обслуговували район у радіусі 12-15 км.⁷ Приблизно таку ж територію займав Чорнівський адміністративно-господарський комплекс. Аналогічна картина простежена на великому поселенні поблизу Ломачинського городища. Тут, на поверхні культурного шару, виявлено скупчення залізних шлаків⁸.

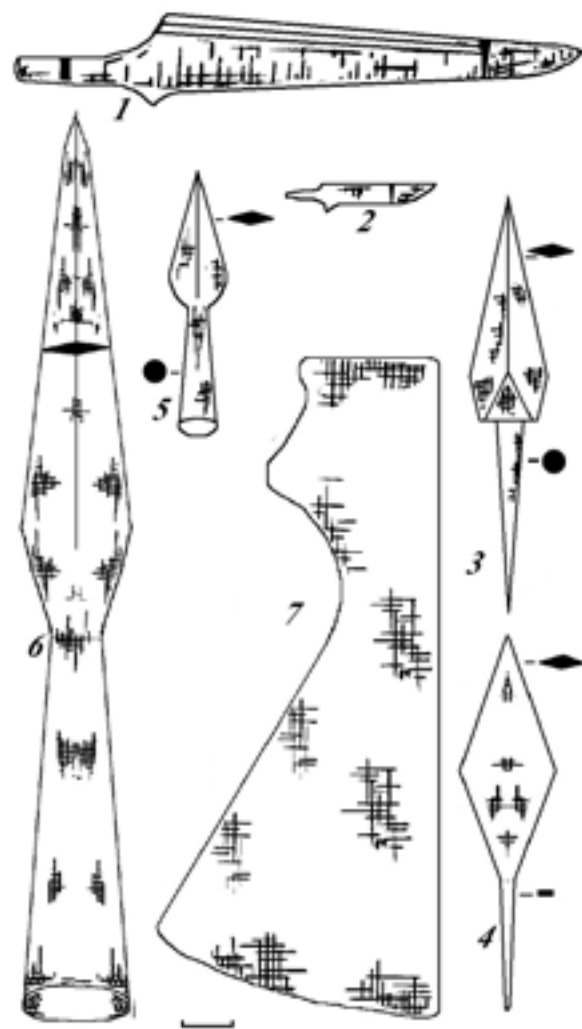

Рис. 1. Знахідки з сільських поселень

1-2 – ножі; 3-5 – наконечники стріл; 6 – наконечник списа; 7 – сокира. 1 – Романківці; 2 – Гореча; 3 – Василівці; 4 – Митків; 5 – Малятинці; 6 – Бузовиця; 7 – Горбова

Про місцеве виробництво заліза свідчать великі печі виробничого призначення. Подібні горни ямного типу досліджені на поселенні IX – X ст. в Горбова (ур. Читате), та на поселенні XII – першої половини XIII ст. в Самушині⁹. Такі горни належать до типу „вовчих ям”¹⁰ і відомі на багатьох археологічних пам’ятках давньої Русі¹¹. Місцеві металурги добували залізну руду в навколишніх болотах, промивали її і піддавали попередній обробці, яка полягала в дробленні і легкому обпалі, що сприяв процесу відновлення окисів заліза.

Поруч із видобуванням заліза важливе значення в економіці посідає його обробка і виготовлення з нього багаточисельних виробів у кузнях. Тут криця проковувалася для очищення її від домішок шлаку. Давньоруські сільські ковалі володіли достатніми навиками для виготовлення високоякісної продукції, в першу чергу, сільськогосподарських знарядь праці та побутових речей, які за своїми технологічними показниками не поступалися перед продукцією

міських ковалів. Ковалям приписували й магичну роль. Вважалося, що вони могли не тільки викувати якесь знаряддя, але й лікувати, влаштувати весілля, відганяти „нечисту силу”. Недаремно давньоруські літописи про язичницького бога – коваля Сварога говорять як про покровителя всіх ремесел¹². На території межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра поки що не виявлено споруд, які б можна було пов’язати з ковальською справою. Але ця обставина не виключає можливості заняття нею місцевим населенням, оскільки залишків кузень не виявлено навіть у Києві¹³.

Номенклатура виробів із заліза. До металевих знарядь праці, пов’язаних з ковальським ремеслом, слід віднести долото, виявлене на поселенні Комарів, але опису його не подано¹⁴. Найбільш масовою категорією знахідок ковалів є *ножі*. Ця група універсальних інструментів широко представлена на пам’ятках Сірето-Дністровського межиріччя. Усі зафіксовані ножі черешкові з прямою спинкою. Перехід від леза до черешка виражений у вигляді уступу як з боку леза, так і з боку спинки. Ножі різного ступеня зношеності. Більшість з них належать до кухонних, для яких характерна пряма ручка, а її вісь проходить паралельно з прямою спинкою клинка. Ножі із слов’янських поселень X ст. за класифікацією Р. С. Мінасяна належать до другої групи ранньосередньовічних ножів Східної Європи і датуються VIII – X ст.¹⁵ Для них характерні співвідношення товщини обушка до ширини леза 1:3¹⁶. Ножі із співвідношенням цих же параметрів 1:5, 1:6 за новгородською класифікацією належать до типу Б і датуються XII – XIII ст.¹⁷

Ножі X – XI ст. відомі на поселеннях Митків (ур. Стінка), Біла (ур. Левада), Коростувата, Пригородок, XII – першої половини XIII ст. – Магала (ур. Барон), Романківці (ур. Карликів), Грушівці (ур. За Садам), XIV – XV ст. – Гореча (рис. 1, 1-2; фото 1, 3-9)¹⁸. Наприклад, ніж з Романківців викуваний з цільного шматка заліза. Довжина фрагмента 5,8 см, ширина леза – 2 см. Аналогічні ножі відомі на багатьох пам’ятках з інших територій¹⁹. Серед матеріалів поселень в с. Репуженці та с. Грушівці знайдено ножі, у яких спинка пряма і черешок від вістря не відділяється уступом (фото 1, 4)²⁰. Аналогічні побутові предмети відомі в Бакоті, Володимирі-Волинському, Григорівці, Лісковому²¹. С. Терський зазначає, що такі ножі могли використовуватися як бритва²².

До побутових предметів можна віднести й *залізний гак* для підвішування котлів, виявлений на поселенні XII – першої половини XIII ст. у с. Малий Кучурів (ур. Осередок) (фото 1, 11).

Разом з появою приватної власності з’явилися й *замки*. На теренах Сірето-Дністровського межиріччя вони представлені лише на укріплених городищах. На відкритих поселеннях поки що замки невідомі. Лише на селіці XIV-XVII ст. Ожеве знайдено личину від цільнометалевого замка (фото 1, 10). Такі личини зустрічаються на давньоруських і пізньосередньовічних пам’ятках з інших територій²³.

Серед інших предметів побуту досить частими на поселеннях є знахідки залізних обручів від дерев’яних відер. Вони, наприклад, відомі на поселенні VIII – X ст. Митків (ур. Стінка)²⁴. Аналогічні знахідки відомі й на інших давньоруських пам’ятках²⁵.

До побутових предметів можна віднести залізну голку з поховання на могильнику в с. Онут²⁶. Подібні швайки виявлені на городищі Звенигород, Губині²⁷.

Серед залізних предметів на поселеннях XIV-XV ст. Старі Бросківці та Карапчів відомі *підкови від взуття з твердими каблучками* (фото 1, 12-13)²⁸. Вони викувані з залізної пластини шириною 1 см, товщиною 0,3 см. На їх площині є чотири отвори для гвіздків діаметром 0,3 см. Кінці підков загнуті до середини під кутом 90°. Аналогічні підкови знайдені в шарах XIV – XVII ст. у Пскові, Київському Подолі, Лучеську²⁹.

Зброя і спорядження коня. Однією із численних категорій археологічних знахідок на слов’янських пам’ятках Сірето-Дністровського межиріччя є залізні вироби, пов’язані з військовою справою. Це озброєння, яке за своїм функціональним призначенням прийнято поділяти на засоби дистанційного й ближнього бою.

Основною категорією знахідок, які характеризують зброю дистанційного бою і промислового полювання є *наконечники стріл*. Про широке використання їх у бою неодноразово згадувалося в давньоруських літописах: „ни по стреле пустивше тогда побегоша”, „и стреливше побегуше пред угры”, „они же постоявше мало, пустиша по стреле в наши”³⁰. Такі ж свідчення знаходимо в „Слові о полку Ігоревім”: „... итти дождю стрелами”³¹.

Наконечники стріл траплялися на окремих поселеннях. Так, ромбоподібний з упором і розширенням у нижній третині довжини пера наконечник виявлений у печері біля с. Василівці (рис. 1, 3)³². Належить таке вістря до типу 40, а час побутування його припадає на X – XIV ст.³³ Аналогічні наконечники відомі серед старожитностей давньоруського часу й на інших теренах³⁴. На поселеннях X – першої половини XIII ст. у Миткові (ур. Стінка), Замості, ур. Скала знайдено ромбоподібні без упора вістря (рис. 1, 4)³⁵. Такі наконечники належать до типу 47, за А. Ф. Медведєвим, а час побутування їх припадає на VIII – XIV ст.³⁶ Аналогії цим наконечникам відомі на поселеннях в Озаричах, Григорівці³⁷.

На досліджуваній території відомий також лавролистий залізний втульчастий наконечник стріли. Він знайдений на слов’янському поселенні в Малятинцях (рис. 1, 5)³⁸. Такі наконечники належать до типу 5³⁹. Датуються вони IX – XIII ст. і відомі на багатьох слов’яно-руських пам’ятках⁴⁰.

У другій половині XIII – XIV ст. на теренах Західної Європи в зв’язку з еволюцією захисних обладунків ратників, а саме появою пластинчастих обладунків, поширюється новий вид зброї – арбалет. Така зброя була потужнішою, а її стріли-болти могли пробивати пластинчасті панцири. В основному арбалети призначалися для ведення облогової та фортечної війни⁴¹.

Фото 1. Знахідки побутових виробів

1-2 – криця; 3-9 – ножі; 10 – личина до дверного замка; 11 – гак для підвішування котла; 12-13 – підкови до чобіт. 1 – Погорілівка; 2, 10 – Ожеве; 3 – Романківці; 4 – Грушівці; 5 – Магала; 6, 8 – Добринівці; 7 – Гореча; 9 – Пригородок; 11 – Малий Кучурів; 12 – Старі Бросківці; 13 – Перебиківці

У Середньому Подністров’ї під час археологічних досліджень на поселенні в Рідківцях виявлений втульчастий наконечник арбалетної стріли⁴². Особливістю арбалетних стріл на відміну від стріл лука є масивність їхньої бойової головки. Всі вони „броньовані”, квадратні або ромбічні в перетині⁴³. (фото 2, 5).

Аналогічні типи арбалетних наконечників стріл широко представлені на пам’ятках XIV – XV ст. як у Східній, так і в Центральній та Західній Європі⁴⁴.

На поселеннях Сірето-Дністровського межиріччя зустрічаються озброєння й ближнього бою. Наступальні засоби ближнього бою за принципами їх використання можна поділити на кілька категорій: зброя першого натиску – та, що коле. До неї входили списи та сулиці, здебільшого одноразового використання. Зброя рукопашного бою: основна – та, якою рубалося (сокири), та допоміжна – та, що при ударі роздроблювала (булави, кистені). На відміну від першої категорії, вона багаторазового використання.

Важливою категорією зброї першого натиску (та, якою кололи) були списи. Вони були одним з атрибутів професійних воїнів як важлива наступальна зброя і в складі озброєння давньоруського

війська мали не менше значення, ніж меч. Про використання цього виду зброї часто згадується у давньоруських літописах: „... изломи Андрей копье свое супротивне своем”, „... Изяславу стоящо в пещи внезапно приехал един, удари и копьем за плече”⁷⁴⁵. Цей вид зброї до XV ст. використовувався при кінних атаках як зброя першого нагиску⁴⁶.

На території Сірет-Дністровського межиріччя знайдені вузьколисті втульчати наконечники списів, в основному подовжено-трикутної форми. Відомі вони серед знахідок на слов'яно-руських поселеннях у Бузовиці, Ванчиківцях, Черепківцях⁴⁷ (рис. 1, 6; фото 2, 1-2).

Фото 2. Знахідки предметів озброєння

1-2 – наконечники списа; 3 – булава; 4 – наконечник сулиці; 5 – арбалетний болт; 6 – фрагмент підкови; 7-8 – сокири. 1 – Ванчиківці; 2-3 – Черепківці; 4 – Вовчинець; 5 – Рідківці; 6 – Годинівка; 7 – Слобода; 8 – Горбова

За класифікацією А. М. Кірпицьківа, такі наконечники належать до типу III і датуються XI – XIV ст.⁴⁸ Наконечник спису із Бузовиці належать до типу III А, у якого відношення леза до втулки складає 1:1. Решта наконечників списів належать до вузьколезових списів (тип III Б). Найбільший час їхнього побутування припадає на XII – XIII ст. На поселеннях вони могли використовуватися як мисливська зброя, але з часом відбувається посилення їх бойової спрямованості. Списи цієї групи були найбільш поширеними на території середньовічної як Східної, так і Західної Європи⁴⁹.

Ударно-дробильною зброєю ближнього бою були бойові сокири. Цим видом зброї користувалися в більшості піші ратники. Фрагменти бойових сокир виявлено на поселеннях у Горбовій, Слободі⁵⁰. Горбівська сокира належала до типу VA (за А. М. Кірпицьківим) (рис. 1, 7)⁵¹. Характерною особливістю цього типу зброї була пряма верхня грань обуха. Це сокира з виїмкою і опущеним лезом. Така зброя трапляється на південно-руських пам'ятках з XIII по XIV ст.⁵² У господарстві селян Західної України і Молдови сокири такого типу збереглися до наших днів.

До рідкісного типу B (за А. М. Кірпицьківим)⁵³ належить сокира із Слободи (фото 2, 7)⁵⁴. Вона з вирізаним обухом і симетричним лезом. За своєю формою такі сокири були попередниками пізньосередньовічних бердишів. Аналогії їй відомі на Вологодщині і Твері. Час побутування їх припадає на XI – XII ст., але найбільше використовували в XI ст.⁵⁵ Є ще одна згадка про знахідку сокири на поселенні Герца в ур. Мовіле, але ні опису, ні зображення нами не було знайдено⁵⁶.

Невід'ємною частиною озброєння ратника була булава. Це коротка палиця довжиною до 50 см, на один кінець якої надівалося масивне металеве навершя. Нею користувалися і піхотинці, і вершники в рукопашному бою, коли вимагалось нанести раптовий удар у будь-якому напрямку⁵⁷. Як припускають науковці, ці предмети зброї були запозичені русичами у кочовиків у XI ст.⁵⁸

Ще більш характерною для вивчення розвитку ударної зброї є бронзова булава з Черепківців, яка має чотири великих центральних і вісім малих крайніх шипів. Всі 12 шипів обведені дворядним поперечно-рифленим валиком з горохоподібними виступами (фото 2, 3)⁵⁹. Як вважає А. М. Кірпицьків, така зброя з'явилася на півдні Русі в XII – першій половині XIII ст. і за розробленою ним класифікацією належить до типу IV⁶⁰. Можливо, такі булави були імпортом з Києва, де виявлена бронзоліварна майстерня для їхнього виробництва⁶¹. Аналогічні знахідки відомі в Колодяжніні, Києві, на Асотському та Бородинському городищах, Княжій Горі тощо⁶².

Знахідки предметів спорядження бойового коня та вершника на археологічних пам'ятках Сірет-Дністровського межиріччя вказують на розвиток кінного війська. На досліджуваних теренах на поселенні XIV – XV ст. Годинівка під час розвідкових обстежень знайдено фрагмент підкови для

коней (фото 2, 6). На її щитку – шість прямокутних отворів для цвяхів. Крайні шипи обламани. Ця підкова належить у певній мірі до першої різно-рідності таких виробів і датується XI – XVII ст.⁶³ Її аналогії знайдені на Княжій Горі, Новгороді, Пскові, Серенську Лісковому, Пересопниці тощо⁶⁴. За своїм виглядом ці підкови наслідують льодохідні шипи і, на думку А. М. Кірпицьківа, могли використовуватися лише зимою⁶⁵. До спорядження верхнього коня можна віднести, за свідченням І. А. Піддубного, знахідку вудила з поселення XII – першої половини XIII ст. Витилівка⁶⁶. Правда, ні описів, ні зображення не виявлено.

Звернувшись до залізобного ремесла на сільських поселеннях Сірет-Дністровського межиріччя, можна зазначити, що залишки виробничих споруд є прямим свідченням існування тут спеціалізованого металургійного виробництва. Наявність значної кількості готових виробів та їх фрагментів, які могли виготовлятися на місці, є свідченням того, що місцеві ремісники крично-рудного виробництва досконало володіли не лише складною технікою сиродутного процесу, але могли бути знайомі із способом одержання сталі. Все це розширює уявлення про розвиток означених галузей ремесла на теренах краю.

¹ Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – С. 124.

² Там само. – С. 123.

³ Рыбаков Б. А. Ремесло / Б. А. Рыбаков // История культуры древней Руси. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – Т. 1. – С. 79.

⁴ Кучинко М. М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. – / М. М. Кучинко. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – С. 80.; Михайлина Л. П. Развитие металлургии та металлообработки у схинослов'янського населення райковецької культури / Л. П. Михайлина // ПССІАЕ. – 2000. – Т. 1. – С. 65.

⁵ Тимошук Б. О. Північна Буковина – земля слов'янська / Б. О. Тимошук. – Ужгород: Карпати, 1969. – С. 151.

⁶ Пеняк П. С. До питання про соціальну організацію давньоруського ремесла / П. С. Пеняк // Археологія. – 1985. – Т. 52. – С. 2; Щапова Ю. Л. Об особенностях древнерусского ремесла / Ю. Л. Щапова // Древности славян и Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 176.

⁷ Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. – С. 484.

⁸ Тимошук Б. О. Звіт про розкопки на давньоруському городищі Галиця в с. Ломачинці Сокирянського району Чернівецької області в 1968 р. (XI – XIII ст.) / Б. О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – 1968/77. – 8 с.

⁹ Тимошук Б. О. Північна Буковина – земля слов'янська. – С. 174; Його ж. Восточнославянская община VI – X вв. н.э. / Б. А. Тимошук. – М.: Наука, 1990. – С. 166.

¹⁰ Рыбаков Б. А. Назв. праця. – С. 128.

¹¹ Винокур І. С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І. С. Винокур, П. А. Горішний. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлзнавства, 1994. – С. 163;

Успенская А. В. Металлургическое производство по материалам древнерусских селищ / А. В. Успенская // Очерки по истории русской деревни X – XIII вв. – Тр. ГИМ – 1959. – Вып. 33. – С. 107; Село Київської Русі (за матеріалами південно-руських земель) / [редкол. О. П. Моця, А. В. Петраускас, А. П. Томашевський]. – К.: Шлях, 2003. – С. 96-97; Аулих В. В. Древнерусское поселение на Западном Буге / В. В. Аулих // АО 1968 г. – М.: Наука, 1969. – С. 327-329.

¹² Петров В. Кузьма – Дем'ян в українському фольклорі / В. Петров // Етнографічний вісник. – 1930. – № 9. – С. 231.

¹³ Толочко П. П. Кузнечное ремесло / П. П. Толочко, Г. А. Вознесенская // Новое в археологии Киева. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 267.

¹⁴ Винокур І. Назв. праця. – С. 167.

¹⁵ Минасян Р. С. Четыре группы ножей Восточной Европы эпохи раннего средневековья. (К вопросу о появлении славянских форм в лесной зоне) / Р. С. Минасян // АСГЭ. – 1980. – Вып. 21. – С. 69.

¹⁶ Колчин Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого / Б. А. Колчин // МИА. – 1959. – № 65. – Т. II. – С. 48.

¹⁷ Колчин Б. А. Назв. праця. – С. 48; Перхавко В. Б. Классификация орудий труда и предметов вооружения из раннеславянских памятников междуречья Днестра и Немана / В. Б. Перхавко // СА. – 1979. – № 4. – С. 47.

¹⁸ Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.) / Б. О. Тимошук. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 158, 179; Михайлина Л. П. Населення Верхнього Попруття VIII – X ст. / Л. П. Михайлина. – Чернівці: Чернівецький державний університет, Буковинський центр археологічних досліджень: Рута, 1997. – С. 100; Филипчук М. А. Исследование крестьянской усадьбы XI в. в с. Коростовата / М. А. Филипчук // АО 1983 г. – М.: Наука, 1985. – С. 367.

¹⁹ Петрашенко В. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка) / В. А. Петрашенко. – К., 2005. – С. 81-82; Моця О. П. Поселення X – XIII ст. біля с. Автуничі / О. П. Моця, Р. С. Орлов, В. П. Коваленко та ін. // Південно-руське село IX – XIII ст. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – С. 43; Серов О. В. Давньоруські селища X – середини XIII ст. Київського Подніпров'я / О. В. Серов // Південно-руське село IX – XIII ст. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – С. 113; Шекун О. В. Поселення Ліскове у верхів'ях р. Білоус / О. В. Шекун, О. М. Веремійчик // Південно-руське село IX – XIII ст. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – С. 77-78; Археологія с древнейших времен до средневековья: [у 20 т.] Древняя Русь. Быт и культура / [отв. ред. Б. А. Колчин, Т. И. Макарова]. – М.: Наука, 1997. – С. 17; Шинаков Е. А. Многослойное поселение Борки III под Погаром / Е. А. Шинаков // Русский сборник (Труды кафедры отечественной истории древности и средневековья Брянского государственного университета им. акад. И. Г. Петровского. – Вып. 2-3). – Брянск: РИО БГУ. – 2006. – С. 55-68. – Рис. 10, 8.

²⁰ ЧКМ. Фонди. №12729 – II – 924.

²¹ Винокур І. Назв. праця. – Рис. 98; Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави / С. Терський.

– Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 66; Петрашенко В. Назв. праця. – С. 82. – Рис. 41, 7; Шекун О. В. Давньоруське поселення Ліскове / О. В. Шекун, О. М. Веремійчик. – Чернівці: РВК “Деснянська думка”, 1999. – Рис. 78, 8.

²² Терський С. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави / С. Терський // Наукові записки (Львівський історичний музей). – Львів. – 2001. – Вип. 10. – С. 130-158.

²³ Археологія. Древня Русь. Быт и культура. – С. 16-17. – Табл. 8, 12, 18, 19, 21; Петрашенко В. Назв. праця. – С. 83. Шекун О. В. Назв. праця. – Рис. 80, 26.

²⁴ Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина. – С. 179.

²⁵ Петрашенко В. Назв. праця. – С. 85; Село Київської Русі. – С. 110.

²⁶ Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.) / С. В. Пивоваров – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 90.

²⁷ Русанова І. П. Языческие святилища древних славян / І. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М.: АРХЭ, 1993. – Рис. 57, 10; Винокур І. С. Літописний Губин XII – XIII ст. Болохівська земля / І. С. Винокур, О. І. Журко, В. П. Мегей та ін. – Київ – Кам'янець-Подільський – Хмельницький – Старокостянтинів, 2004. – С. 145. – рис. 92, 17; Шекун О. В. Давньоруське поселення Ліскове. – С. 13. – Рис. 17, 5.

²⁸ ЧКМ. Фонди. – №21122 – II – 1503.

²⁹ Сергіна Т. В. Раскопки в Окольном городе в 1978-1979 гг. / Т. В. Сергіна // Археологическое изучение Пскова. – М.: Наука, 1983. – С. 96. – Рис. 16, 3; Ивакин Г. Ю. Раскопки в северо-западной части Подола в 1980-1982 гг. / Г. Ю. Ивакин, Л. Я. Степаненко // Археологические исследования Киева 1978-1983 гг. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 91. – Рис. 10; Сагайдак М. А. Давньокіївський Поділ: проблеми топографії, стратиграфії, хронології / М. А. Сагайдак – К.: Наук. думка, 1991. – С. 152. – Табл. XXX; Терський С. В. Лучеськ X – XV ст. / С. В. Терський. – Львів: Вид-во Національного ун-ту „Львівська політехніка”, 2006. – Рис. 81, 9-11.

³⁰ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Стб. 144, 267, 271.

³¹ Слово о полку Игореве / Вступ. ст. и подготовка древнерус. текста Д. Лихачева. – М.: Худож. литература, 1987. – С. 18.

³² Автор вдячний Б. Т. Ридушу за надану інформацію стосовно наконечника з печери біля с. Василівці.

³³ Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел VIII-XIV вв.) / А. Ф. Медведев // САИ – 1966. – Вып. Е1–36. – С. 64-65.

³⁴ Козловський А. О. Историко-культурный розвиток Південного Подніпров'я в IX-XIV ст. / А. О. Козловський. – К.: Наук. думка, 1990. – Рис. 26, 6-8; Шекун О. В. Назв. праця. – С. 22; Петрашенко В. А. Назв. праця – С. 90. – Рис. 45, 25-27.

³⁵ Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини. – Рис. 18, 22; він же. Давньоруська Буковина. – С. 179.

³⁶ Медведев А. Ф. Назв. праця. – С. 66.

³⁷ Беляєва С. О., Кубишев А. І. Поселення Дніпровсько-Лівобережжя X – XV ст. / С. О. Беляєва, А. І. Кубишев. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 30; Петрашенко В. А. Назв.

праця. – С.90. – Рис. 45, 10-12.

³⁸ ЧКМ. Фонди. – № 5258 – II – 264.

³⁹ Медведев А. Ф. Назв. праця. – С. 57.

⁴⁰ Ратич О. О. Результати дослідження давньоруського городища “Замчисько” в м. Судова Вишня Львівської обл. в 1957-1959 рр. / О. О. Ратич // МДАПВ. – 1962. – Вип. 4. – С. 106-119.

⁴¹ Киричников А. Н. Военное дело на Руси в XIII – XV вв. / А. Н. Киричников. – Л.: Наука, 1976. – С. 53; Медведев А. Ф. Назв. праця. – С. 90-93.

⁴² ЧКМ. Фонди. – №25715 – II. – 1578

⁴³ Медведев А. Ф. Назв. праця. – С. 93.

⁴⁴ Виногородська Л. І. Предмети озброєння та обладунків XIV-XV ст. з розкопок замків на Побужжі / Л. І. Виногородська // Держава та армія. Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. – Львів: Вид-во Національного ун-ту „Львівська політехніка”, 2006. – Вип. 571. – С. 77. – Рис. 3; 74-88; Шокарев Ю. В. Луки и арбалеты / Ю. В. Шокарев. – М.: АСТ. Астрель, 2001. – С. 131; Зверуго Я. В. Верхнее Понеманье в IX – XIII вв. / Я. В. Зверуго. – Минск: Наука і техніка, 1989. – С. 132; Шноре Э. Д. Асотское городище / Э. Д. Шноре. – Рига: Зинатне, 1961. – Табл. X, 14; Прищепя Б. А. Дослідження Басівкутського городища в Рівному / Б. А. Прищепя // Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі (XII – XIII ст.) Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 267 червня 2004 р. – Київ-Хмельницький-Кам'янець-Подільський-Старокостянтинів, 2004. – С. 175. – Рис. 3, 2; Винокур І. С., Горішній П. А. Назв. праця. – Рис. 97, 2; Nadolski A. Broń i stroi rycerstwa polkiego w sredniowieczu / A. Nadolski. – Wrocław – Warszawa, 1979. – S. 509.

⁴⁵ Ипатьевская летопись. – Т. 2. – Стб. 47.

⁴⁶ Кирпичников А. Н. Вооружение / А. Н. Кирпичников, А. Ф. Медведев // Древняя Русь. Грод. Замок. Село. – М.: Наука, 1985. – С. 308.

⁴⁷ Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини. – Рис. 18, 27; Його ж. Давньоруська Буковина. – Рис. 56, 7; 64, 17; Його ж. Дослідження давньоруського городища Дарабани-Щовб / Б. О. Тимошук // Середні віки на Україні. – 1971. – Вип. 1. – Рис. 2, 1; Возний І. П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII – XIII ст. / І. П. Возний – Чернівці: Рута, 1998. – С. 97. – Фото 97; ЧКМ. Фонди. – №18193 – II – 1254; №12225 – II – 685; №26569 – II – 1583.

⁴⁸ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие / А. Н. Кирпичников // САИ. – 1966. – Вып.Е1–36. – Вып. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX – XIII вв. – 1966. – С. 14.

⁴⁹ Артемьев А. Р. Копья из раскопок в Изборске / А. Р. Артемьев // КСИА. – 1982. – Вып. 171. – Рис. 2, 3; Гончаров В. К. Райковецкое городище / В. К. Гончаров. – К.: Изд-во АН УРСР, 1950. – Рис. 22, 1; Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wotynia i Polesia Wolyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – Табл. XXV, 4; Беляєва С. О., Кубишев А. І. Назв. праця – С. 75. – Рис. 58; Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П. Назв. праця. – С. 141. – Рис. 88, 25; Коваленко В. П. „Свої погани” Чернігівських князів / В. П. Коваленко, Ю. М. Ситий // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст. – К.: Корвін Пресс, 2004. – С. 133. – Рис. 6, 9. – С.

133. – Рис.6, 1.

⁵⁰ ЧКМ. Фонди. – №12636 – II – 882.

⁵¹ Кирпичников А. Н. Назв. праця. – С.38.

⁵² Spinej V. Moldova în secolele IX-XIV. / V. Spinej. – Chişinău: Universitas, 1994. – Fig. 4, 6-7.

⁵³ Кирпичников А. Н. Назв. праця. – С. 40.

⁵⁴ ЧКМ. Фонди. – №12225. – II – 684.

⁵⁵ Кирпичников А. Н. Назв. праця. – С. 43. – Табл. 11.

⁵⁶ Тимошук Б. О. Північна Буковина – земля слов'янська. – С. 151.

⁵⁷ Кирпичников А. Н. Назв. праця. – С. 64.

⁵⁸ Там само. – С. 48.

⁵⁹ ЧКМ. Фонди. – №12679. – II. – 913; №12232 – II – 693.

⁶⁰ Кирпичников А. Н. Назв. праця. – С.52.

⁶¹ Каргер М. К. Древний Киев / М. К. Каргер. – М.-Л.: АН СССР, 1958. – Т. 1. – С. 380. – Рис. 82.

⁶² Гончаров В. К. Назв. праця. – С. 95. – Табл. XI, 7, 8; Никольская Т. Н. Земля вятичей. К истории

населения бассейна Верхней и Средней Оки в IX – XIII вв. / Т. Н. Никольская. – М.: Наука, 1981. – Рис. 95, 2; Седов В. В. Сельские поселения Центральных районов Смоленской земли / В. В. Седов // МИА. – 1960. – № 92. – С. 111. – Рис. 56; Гончаров В. К. Древний Колодяжин / В. К. Гончаров // КСИА. – 1950. – Вып. XII. – С. 49.

⁶³ Кирпичников А. Н., Медведев А. Ф. Назв. праця. – С. 319.

⁶⁴ Медведев А. Ф. Оружие Великого Новгорода / А. Ф. Медведев // МИА. – 1959. – № 65. – С. 121-191. – Рис. 23, 8-10; Никольская Т. Н. Назв. праця. – Рис. 96, 11-12; Шекун О. В., Веремейчик О. М. Назв. праця. – С. 139. – Рис. 70, 14; Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави. – С. 81.

⁶⁵ Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX – XIII вв. / А. Н. Кирпичников // САИ. – Вып. Е1–36. – 1973. – С. 83-84.

⁶⁶ Автор вдячний І. А. Піддубному за люб'язно надану інформацію про розвідки в Кіцманському районі.

АО	Археологические открытия, Москва
АСГЭ	Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград
КСИА АН СССР	Краткие сообщения Института археологии, Москва
МДАПВ	Матеріали досліджень з археології Поділля та Волині, Львів
МИА	Материалы и исследования по археологии, Москва
ПСРЛ	Полное собрание летописей, Москва
ПССИАЕ	Питання стародавньої, середньовічної історії, археології та етнографії, Чернівці
СА	Советская археология, Москва, Ленинград
САИ	Свод археологических источников, Москва, Ленинград
Тр. ГИМ	Труды Государственного исторического музея, Москва
ЧКМ	Чернівецький краєзнавчий музей, Чернівці

Игорь Возный
(Черновцы)

ЖЕЛЕЗОДЕЛАТЕЛЬНОЕ РЕМЕСЛО И ИЗДЕЛИЯ ИЗ ЧЕРНОГО МЕТАЛЛА ЗА МАТЕРИАЛАМИ ОТКРЫТЫХ ПОСЕЛЕНИЙ X – XIV в. НА ТЕРРИТОРИИ МЕЖДУ ВЕРХНИМ СИРЕТОМ И СРЕДНИМ ДНЕСТРОМ

В статье исследуется развитие железодельного ремесла на сельских поселениях X-XIV вв., в частности конструкции железоплавильных горнов типа „волчь ямы”. Описывается номенклатура железных изделий, обнаруженных на сельских памятниках края, связанных с различными отраслями материальной культуры: бытовые предметы (ножи, личины от дверных замков, дужки к деревянным ведрам), находки вооружения и снаряжения лошадей (наконечники стрел, арбалетные болты, наконечники копий, топор).

Ключевые слова: „волчья яма”, лимонит, сталь, долото, нож, кузнец, наконечник стрелы, топор, арбалетные болты

Ihor Vozny
(Chernivtsi)

IRON CRAFTS AND HANDWORK OF FERROUS METALS BASED ON THE MATERIALS FROM OPEN SETTLEMENTS OF THE 10th – 14th CENTURIES AT THE TERRITORY BETWEEN UPPER SIRET AND MIDDLE DNISTER

The article deals with problems of development of iron crafts for rural settlements of the 10th-14th centuries. Including design iron melting horns like „Wolf den”. A range of iron products found on the rural areas of the monuments related to the different branches of material culture: everyday objects (knives, guises for door locks, brackets for wooden buckets), weapons and equipment for horses (tip arrows, arbalest bolts spearhead, ax) is describe

Keywords: wolf den, pitfall, chisel, knife, blacksmith, arrowheads, axes, arbalest bolts.